

JERZY FLAGA* – LUBLIN

[Recenzja]: Stanisław Kawa OFMConv., *Status i struktura Kościoła katolickiego w Uzbekistanie*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2014, ss. 318, ISBN978-83-7306-666-3.

Częstokroć gdy badacze i historycy omawiają i oceniają jakąś książkę piszą, że jest to publikacja interesująca i wartościowa, zasługująca na uwagę i wprowadzenie jej do obiegu naukowego. Jestem przekonany, że słowa te można w pełni odnieść do wymienionej wyżej pracy Stanisława Kawy OFMConv. pt. *Status i struktura Kościoła katolickiego w Uzbekistanie*. Przemawiają za tym następujące fakty z nią związane bezpośrednio. Po pierwsze, przygotowanie i wiedza autora, po drugie – terytorium będące przedmiotem badań i po trzecie – jakość i sposób podania jej treści. W przypadku autora ważne jest to, że przez szereg lat przebywał i pracował duszpastersko w Uzbekistanie. Problematykę, o której pisze, znał więc nie tylko ze źródeł historycznych i prawnych, czy literatury przedmiotu, ale z autopsji, która zawsze daje gwarancję dobrej jej znajomości.

Przedmiotem pracy jest odległy kraj o charakterze misyjnym, położony w Azji centralnej w kręgu kultury muzułmańskiej, który zasadniczo nie był dotychczas przedmiotem eksploracji naukowej i badań historycznych, czy też prawnych. Jeśli chodzi o wątek trzeci, czyli o jakość treści i sposób jej prezentowania, to będą one widoczne w toku dalszych rozważań. Swoją wymowę posiada fakt, że książkę recenzowało aż trzech profesorów. Są nimi (podani w książce) dobrze znani w świecie naukowym, prawnicy kanoniści z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Na całość pracy składają się: wstęp, trzy obszernie rozdziały merytoryczne, zakończenie oraz załączniki warsztatowe, a więc wykaz skrótów, bibliografia, aneks i spis aneksów. We wstępie podany jest na początku motyw podjęcia powyższego tematu. Autor pisze o tym dosłownie już w dwu pierwszych zdaniach:

Papież Jan Paweł II dnia 1 kwietnia 2005 r. ustanowił Administraturę apostołską dla Uzbekistanu i mianował jej przełożonego. W związku z tym faktem

* Jerzy Flaga – prof. historii; emerytowany pracownik Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: jurek.flaga@gmail.com

powstała potrzeba przeprowadzenia studium historyczno-prawnego, aby lepiej poznać tę strukturę i prawne jej funkcjonowanie w warunkach tego kraju azjatyckiego, mało znanego w Polsce (s. 9).

W dalszej części wstępu przedstawione są bardzo skrótowo: położenie geograficzne Uzbekistanu, przeszłość historyczna, ustrój społeczno-polityczny, sytuacja pod względem etnicznym i religijnym oraz cel badawczy pracy, jej konstrukcja i stan badań. Konstrukcja pracy jest dla autora tak ważna, że dotyka jej nawet na początku rozdziału pierwszego. Zauważa bowiem, że badany okres historyczny obejmuje dużą przestrzeń czasową i terytorialną i wyjaśnia, że w pracy będzie koncentrował się na najważniejszych wydarzeniach, które wpłynęły na istnienie chrześcijaństwa w tym regionie. Czynił będzie to bardziej pod kątem prawnym niż historycznym, co zresztą uwidocznione jest i podkreślone w tytule pracy.

Przechodząc do właściwej treści pracy, trzeba powiedzieć, że na pytanie co jest przedmiotem rozdziału pierwszego, odpowiedź w ujęciu ramowym daje jego tytuł. Brzmi on: *Geneza chrześcijaństwa i kształtowanie się struktur Kościoła katolickiego w Azji Centralnej*. Mówi on więc, że w grę będą wchodziły trzy elementy: aspekt o charakterze historycznym, który stanowi geneza chrześcijaństwa, strona prawna, którą jest struktura Kościoła katolickiego oraz element geograficzny, czyli obszar Azji Centralnej. W związku z aspektem historycznym autor zauważa już na wstępie bardzo znamienity fakt, że historia chrześcijaństwa w Azji Centralnej nie jest tak wyczerpująco zbadana, jak ta na Zachodzie. Przypomina też, że „pierwsze ziarna chrześcijaństwa” były zaniezione do Azji jeszcze za czasów apostołskich, a jedną z ważniejszych przyczyn jego rozpowszechniania się była wyjątkowa wielkość państwa rzymskiego (obejmowało ono m.in. tereny Azji). Nie bez znaczenia dla tego procesu były także panujące wówczas w całym imperium dwa języki: łaciński i grecki. Azja Centralna w znaczeniu geograficznym obejmuje terytoria: od północy sąsiadujące z Syberią i Mongolią, od wschodu sięgające granic Chin, od południowego wschodu graniczące z Tybetem, od południowego zachodu obejmujące Iran oraz od zachodu sięgające do Morza Kaspijskiego. Właśnie w centrum tak obszernego terytorium między rzekami Amudarią i Syr-darią znajdują się ziemie tworzące dzisiejsze państwo Uzbekistan, które ma swe początki dopiero w XIX w. Problematykę merytoryczną rozdziału ujętą w aspekcie historycznym otwiera (wraz z podaniem autorów, którzy tym się zajmowali) paragraf pt. *pierwotne misje i struktury Kościoła nestoriańskiego na badanym terenie*. W dalszej części omówiono kolejno: misje katolickie i ich organizację, zanik chrześcijaństwa wskutek podbojów Tamerlana i ekspansji islamu, podbój Azji Centralnej przez Rosję i odradzanie się chrześcijaństwa, wspólnoty katolickie w okresie Turkiestańskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, sytuację prawną i faktyczną religii w Uzbeckiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Ostatni paragraf rozdziału wykorzystano na dokonanie podsumowania. Z rozważań (uwidoczniomych m.in. w podsumowaniu) wynika, że szczególnie rozwój chrześcijaństwa w Azji nastąpił w Persji w IV i V w., skąd następnie rozszerzyło się ono w kierunku Azji Centralnej i w VII w. dotarło aż do Chin. Dokonało się to na skutek powiązań politycznych, historycznych, kulturowych i handlowych. Również podboje arabskie Persji z pierwszej połowy VII w.

paradoksalnie przyczyniały się w jakimś stopniu do rozwoju misji nestoriańskich, chrześcijanie na skutek prześladowań byli zmuszeni przemieszczać się na wschód, przez Turkiestan aż do Chin. Widoczne zachwianie się chrześcijaństwa nastąpiło w czasie mongolskich podbojów, na skutek których terytorium obecnego Uzbekistanu znalazło się i pozostawało pod ich panowaniem prawie do końca XIII w. Mongołowie, będąc poganami, sprzyjali jednak chrześcijanom; w tym też okresie franciszkanie i dominikanie rozpoczęli swą misyjno-dyplomatyczną działalność pośród nich. Dopiero, gdy poszczególni władcy przyjmowali islam, wówczas następowała islamizacja ich ludów. Na ziemiach obecnego Uzbekistanu w tym okresie istniały dwa biskupstwa: w Samarkandzie i Urgenczu. W XIV w., kiedy nastąpił rozpad Złotej Ordy, gdy Mongołowie zostali wyparci przez Timura, który islamizował ludy podbite, wówczas chrześcijaństwo było niszczone. Sytuacja uległa dalszemu pogorszeniu, a właściwie radykalnej zmianie pod koniec XV w., gdy terytorium tym zawładnęli przedstawiciele koczowniczych plemion uzbeckich. Wówczas zagaśniał wszelki ślad obecności chrześcijan na ziemiach obecnego Uzbekistanu.

Kolejne pojawienie się chrześcijaństwa na tych terenach nastąpiło w XIX w. wraz z podbojem Kraju Turkiestańskiego przez Rosję. Wraz z pojawieniem się armii carskiej przybyli ponownie na te tereny chrześcijanie, głównie prawosławni, ale i katolicy z protestantami. Po podpisaniu konkordatu między Stolicą Apostolską i Rosją w 1847 r. została ustanowiona diecezja tyraspolska wchodząca w skład metropolii mohylewskiej, która swoją jurysdykcją objęła Turkiestan. Wcześniej tereny te, jako misyjne podlegały Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Polityka wyznaniowa carskiej władzy była budowana na zasadzie twardego zjednoczenia państwa i prawosławia, na wzór bizantyjskiego cesaropapizmu, inne wyznania poddawano ścisłej kontroli władzy świeckiej.

Carski dekret *O umocnieniu principiów tolerancji* z 17 kwietnia 1905 r. był przejawem ogromnego postępu w rozwoju religijnego ustawodawstwa w Rosji. Odtąd zmiana wyznania lub wiary nie pociągała za sobą sankcji karnych. Jednakże do końca istnienia imperium rosyjskiego księża katolicycy byli podejrzewani o nieprawomyślność, inwigilowani, separowani od katolików między sobą, a niekiedy pozbawiano ich stałych dowodów osobistych na równi z włoczęgami. Od połowy XIX w. naciskano na rusyfikację w kościołach i wprowadzano pod presją rosyjskojęzyczną liturgię. Proboszczów nieposłusznych dotkliwie karano, a biskupów deportowano. Tym niemniej Kościół katolicki obrządku łacińskiego mógł w imperium istnieć, a nawet posiadać własność i prowadzić działalność religijno-oświatową i charytatywną. Sytuacja uległa zmianie po rewolucji październikowej z 1917 r. Wprawdzie przez pewien czas Kościół katolicki mógł nadal swobodnie działać, ale na początku lat dwudziestych rząd sowiecki rozpoczął politykę zwalczania katolicyzmu w Rosji. W kolejnych latach zostało aresztowanych i rozstrzelanych wielu katolickich księży: ograbiono i zamknięto niemal wszystkie kościoły. Prawie wszyscy aktywni wierni byli prześladowani lub zesłani.

Od 1924 r., tj. utworzenia Uzbekiej socjalistycznej Republiki Radzieckiej, do 1991 roku, czyli do ogłoszenia deklaracji niepodległości Uzbekistanu, trwała walka z wszelkimi przejawami religijności w celu ateizacji społeczeństwa. Stosu-

nek władz sowieckich do religii i Kościoła był bowiem budowany na założeniach ustroju komunistycznego, opartego na materializmie i programowym ateizmie. Państwo sowieckie nie tolerowało żadnej rozbieżności pomiędzy wiarą i władzą, co potwierdzały: wyznawana ideologia i ustawodawstwo.

W rozdziale II pt. *Status wierzących i organizacji wyznaniowych w niepodległej Republice Uzbekistanu* wyróżniono aż osiem zestawów tematycznych, które niekiedy rozbudowano przez podanie szczegółowych kwestii. Cztery pierwsze zagadnienia to: wpływ przemian politycznych w ZSRR na ustawodawstwo wyznaniowe Republiki Uzbekistanu, nawiązanie stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską, system i hierarchia źródeł prawa uzbeckiego, źródła prawa wyznaniowego Republiki Uzbekistanu, do których zaliczono: konstytucję, ratyfikowane umowy międzynarodowe i ustawy. Dalszą, czyli piątą już kwestię, jaką poddano analizie stanowią konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i wyznania. Pod uwagę wzięto tu cztery zasady: deideologizacji państwa, oddzielenia oraz niezależności państwa i związków wyznaniowych, równości związków wyznaniowych i wolność sumienia, przekonań i wyboru wyznania. Szósty rozbudowany paragraf obejmuje dwie kwestie: status wyznaniowy jednostek i związków religijnych. W przypadku związków religijnych omówiono: nabywanie i utratę osobowości prawnej przez organizacje religijne na podstawie ustawy *O wolności sumienia i organizacjach religijnych*, nabywanie i utratę osobowości prawnej przez organizacje religijne na podstawie ustawy *O niepaństwowych niekomercyjnych organizacjach*, uprawnienia organizacji religijnych oraz nadzór administracji wyznaniowej. Z dwóch ostatnich paragrafów, jeden został poświęcony kwestii granic wolności religijnej, drugi – ocenie stanu realizacji wolności religijnej w Uzbekistanie. W ostatnim punkcie rozdziału, podobnie jak w rozdziale pierwszym, dokonano podsumowania rozważań zawartych w rozdziale. Ważnym stwierdzeniem wynikającym z rozważań, przywołanym też w podsumowaniu, jest zauważenie, że rozwój niepodległych państw w środkowoazjatyckim regionie potęgował ich rywalizację. Uzbekistan, podkreślając swą niezależność, dążył do tego, aby dla niego została ustanowiona oddzielna nuncjatura. Prawdopodobnie zbyt mała liczba wiernych w tym kraju sprawiła, że Stolica Apostolska po uznaniu władz państwa rozciągnęła kompetencje nuncjusza w Rosji na Uzbekistan (2008). Innym ważnym stwierdzeniem jest to, że według hierarchii źródeł prawa Republiki Uzbekistanu, jej prawo wyznaniowe składa się z Konstytucji, ratyfikowanych aktów prawa międzynarodowego, ustawy *O wolności sumienia i organizacji religijnych* z 14 czerwca 1991 r. oraz innych ustaw prawa państwowego. Stwierdzono także, że Uzbekistan jako suwerenne państwo jest pełnoprawnym podmiotem prawa międzynarodowego. Problem ten dokładnie reguluje specjalna ustawa *O międzynarodowych umowach Republiki Uzbekistanu z 22 grudnia 1996 r.* W celu zapewnienia obywatelom prawa do wolności sumienia i wyznania oraz poszanowania ich równości, bez względu na ich relację do religii, a także w celu uregulowania działalności organizacji religijnych została przyjęta specjalna ustawa *O wolności sumienia i organizacji religijnych*. Ponadto kwestie wyznaniowe są regulowane również innymi ustawami: Kodeksem administracyjnym, Kodeksem karnym, Kodeksem cywilnym, Kodeksem rodzinnym, Kodeksem podatko-

wym, ustawą *O powszechnym obowiązku wojskowym i służbie wojskowej* oraz ustawą *O edukacji*. Skonstatowano też dwa następujące fakty: pierwszy, że status organizacji religijnych w Uzbekistanie uzależniony jest od rejestracji państwowej. I drugi, że status religii w niepodległej Republice Uzbekistanu uwarunkowany jest głównie trzema czynnikami, mianowicie: dziedzictwem postsowieckiego prawodawstwa wyznaniowego, które eliminowało religię z życia publicznego, utożsamianiem z narodowością uzbecką islamu jako religii tradycyjnej i wreszcie sytuacją polityczną, w której pod radykalnymi islamizującymi hasłami jednoczy się opozycja dążąca do obalenia dyktatury aktualnego reżimu.

Przedmiotem rozdziału III jest problematyka związana z kształtowaniem struktur Kościoła katolickiego na obszarze Uzbekistanu i ich stan obecny (*Struktura Kościoła katolickiego w Uzbekistanie*). Treść tego rozdziału ujęta jest w cztery paragrafy w porządku merytorycznym, z których drugi i trzeci są rozbudowane przez podanie szczegółowych kwestii. W wprowadzeniu do rozdziału autor wyjaśnia niektóre pojęcia, jak np. termin struktura czy co rozumie się przez Kościół partykularny. Paragraf pierwszy określa treść jasno i precyzyjnie, brzmi on: *Wspólnoty katolickie w Uzbekistanie do 1991 r.* Paragraf drugi pt. *Ustanowienie Administratury apostołskiej dla Kazachstanu i Azji Środkowej oraz kształtowanie struktur kościelnych w Uzbekistanie* jest rozbudowany. Omówiono w nim następujące kwestie: Administratura apostołska według prawa kanonicznego, erygowanie Administratury i nominacja administratora, parafia w Taszkencie, zgromadzenie Sióstr Misjonek Miłości, erygowanie parafii w Samarkandzie. W punkcie trzecim, podjęto dwa zagadnienie natury prawnej. Tytuł jego brzmi: *Ustanowienie i rozwój Misji sui iuris w Uzbekistanie oraz kształtowanie się sieci parafialnej*. Zaprezentowano tam konkretne kwestie: Misja sui iuris według prawa kanonicznego, erygowanie Misji w Uzbekistanie i nominacja ordynariusza, parafia Najświętszej Maryi Panny w Ferganie, parafia Maryi Matki Miłosierdzia w Urgenczu i parafia św. Andrzeja Apostoła w Bucharze.

W paragrafie czwartym (*Ustanowienie Administratury apostołskiej dla Uzbekistanu i nominacja administratora*) poddano analizie dwa zagadnienia: erygowanie Administratury apostołskiej i objęcie urzędu przez administratora oraz zakres władzy tegoż administratora apostołskiego. Wypełniając swą władzę rządzenia, administrator apostołski – jak pisze autor – ma prawo erygować parafie, mianować i odwoływać proboszczów i wikariuszy parafii, przeprowadzać wizytacje kanoniczne parafii, starać się o wystarczającą liczbę kapłanów. Struktura Administratury apostołskiej składa się z pięciu oficjalnie zarejestrowanych parafii i dwóch wspólnot, którym jednakże pomimo starań władze uzbeckie odmawiają rejestracji. Liczba wiernych regularnie praktykujących jest mała (wynosi około 500 osób na cały Uzbekistan). Administratura apostołska skutecznie radzi sobie ze wszystkimi potrzebami tego młodego Kościoła. Interesująca, aczkolwiek innej jakości wiadomość jest taka, że Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, na prośbę administratora apostołskiego, dekretem z 9 sierpnia 2013 r. ustanowiła bł. Jana Pawła II patronem dla Administratury apostołskiej Uzbekistanu. Symptomem rozwoju życia kościelnego w Uzbekistanie, które nastąpiło po ustanowieniu Administratury apostołskiej, było przybycie sióstr Misjonek

Miłości do Taszkientu, na zaproszenie administratora apostolskiego Kazachstanu i Azji Centralnej bpa Jana Pawła Lengi w 1993 r. Rozwój struktur parafialnych, obecność siostr Misjonarek Miłości oraz nawiązanie dyplomatycznych relacji ze Stolicą Apostolską przyniosło konkretny owoc w postaci erekcji Misji *sui iuris* w 1997 r. Powołanie jednostki administracyjnej, tzn. Kościoła partykularnego w Uzbekistanie, przyczyniło się do dalszego rozwoju struktur parafialnych. W 1998 r. erygowano parafię w Ferganie, która posiadała rejestrację państwową jeszcze z czasów sowieckich (1987), czyli według prawa kanonicznego pozostawała pod jurysdykcją proboszcza w Taszkencie. To pozwoliło na jej rejestrację zgodnie z przepisami uzbeckiego prawa, jakie republika uzyskała po odzyskaniu niepodległości. Na prośbę ordynariusza Misji do pracy w Uzbekistanie przybyło dwóch księży z diecezji legnickiej. Sprawili oni, że erygowano i zarejestrowano dwie kolejne parafie: w Urgenczu (2001) i Bucharze (2002). W następstwie tego papież Jan Paweł II Konstytucją apostolską *Totius Dominici Gregis* z 1 kwietnia 2005 r., podniósł Misję *sui iuris* do rangi Administratury apostolskiej i mianował dla niej administratora apostolskiego – bpa Jerzego Maculewicza OFMConv., który odbył swój ingres 28 czerwca tego roku. W sprawach pilnych i delegowanych administrator apostolski jest reprezentantem nuncjusza przed władzami Uzbekistanu, gdyż nuncjusz do 2008 r. rezydował w Kazachstanie, a obecnie w Moskwie. Udzielenie mu dodatkowych uprawnień pozwala na załatwianie na bieżąco powstających kwestii. Administrator apostolski w 2013 r. powołał radę kapłańską złożoną z pięciu kapłanów – wszystkich proboszczów w Administraturze apostolskiej.

Podsumowując i oceniając pracę Stanisława Kawy OFMConv. należy zwrócić uwagę na kilka faktów. Po pierwsze, że zawiera ona dużo wiadomości dla państwa o charakterze misyjnym. Dodajmy, dla państwa o bardzo złożonej, interesującej i przede wszystkim bardzo trudnej historii. Po drugie, że wiadomości te przekazał autor, który jako kapłan pracował w tym kraju duszpastersko. To daje gwarancję, że zamieszczone w książce wiadomości są – sygnalizowałem to na wstępie swoich uwag – autentyczne i bardzo wiarygodne. I po trzecie, co jest bardzo ważne w pracach naukowych, rozważania zawarte w niej mają charakter analityczny i są osadzone w kontekście historycznym, politycznym i prawnym. Jej charakter interdyscyplinarny lokuje ją w dwóch obszarach naukowych: humanistycznym i społecznym. Jednym słowem polska historiografia kościelna została wzbogacona o cenną pracę, zbudowaną przy zastosowaniu dobrego warsztatu naukowego (dołączono do niej aż 25 aneksów) i poprawnego aparatu bibliograficznego (obejmującego bibliografię polską i rosyjską, tzn. pisaną bardzo często w języku rosyjskim).